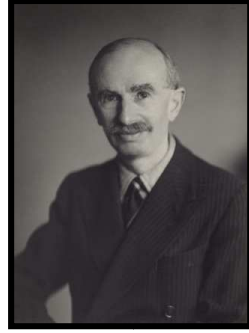

GERARD CLAUSON*Çev. BAŞAK KARAAĞAÇ***(TARTIŞMA VE ELEŞTİRİ)****SÜMER - URAL - ALTAY DİLLERİNİN YAKINLIKLARI FİKRİ ÜZERİNE
ON THE IDEA OF SUMERIAN - URAL - ALTAIC AFFINITIES****Abstract**

In this article, the historical background of evaluations of András Zakar's correspondence on the relation between the Sumerian-Ural-Altai languages is presented and discussed by Clauson with comparative examples.

Key words

Sumerian - Ural - Altai languages, language relationships, András Zakar.

Özet

Bu makalede, András Zakar'ın Sümer-Ural-Altay dilleri arasındaki ilişki üzerine yazmış olduğu makalesinde yaptığı değerlendirmelerin tarihsel arka planı, Clauson tarafından karşılaştırmalı örnekler sunularak açıklanmış ve tartışılmaya sunulmuştur.

Anahtar sözcükler

Sümer - Ural - Altay dilleri, dil ilişkileri, András Zakar.

Zakar'ın "Sumerian-Ural-Altai Affinities" adlı makalesi (CA 12: 215) Sümer ve Macar dilleriyle ilgilidir, ben de bir uzman olmamakla birlikte; 60 yıldır mütevazı bir şekilde Türkoloji alanında çalışmalar yapan biri olarak, Zakar'ın makalesinde gündeme getirilen hususlar, yorumlar ve cevap üzerine bazı tespitler yapmak isterim.

Makalede Türkçeye doğrudan verilen örnek, "baş" için yedi kelimelelik bir liste bulunmaktadır. Bu sözcük, eğer bir dildeki yalnızca metaforik olarak "bir topluluğun şefi" ve temel anlamda, yani

fiziksel "baş" anlamına gelen başka bir dildeki bir sözcüğün fonetik bir benzerliğine rastlanırsa ve Zakar'ın listesindeki sözcüklerin hepsi, sıralanan dillerdeki yerli sözcüklerse bu hazırlanmış olan listeye inanmak az da olsa mümkündür. Fakat ilk olarak, sözü edilen metaforik anlamın kabul edilemeyeceğini; diğer anlamın ise, dilde karşılığının bulunmadığını düşünmekteyim. Jacobsen, -ideolojik anlamda- "yönetici" anlamını ifade etmek için bir sözcük kullanıldığında, Sümer dili söz varlığında bu anlamın; *ugula* sözcüğü ile karşılandığını çok daha önce belirtmişti (218). Pierce tüm Türk dillerinde "baş" kelimesinin *baş* olduğunu belirtir (221); Sözcüğün bazı fonetik varyasyonları olduğunu da eklemekle birlikte; bunların en ileri olanı Çuvaşça *pus* sözcüğüdür. Pierce, aşağıda belirtilecek nedenlerden ötürü, "baş" için diğer "Altayca" sözcükler olan; Moğolca *ter'ün* ve Mançu *uju*'nun faydalı olduğunu düşünerek eklemiş olabilir. Zakar; *bi, bij, bej* -kabul edilemez otoritelerden biri olan Vambery'den alıntılama- olarak belirttiği sözcüklerin, sadece eski (8. yüzyıl) Türkçenin "bir boyun lideri" anlamına gelen *beg* sözcüğünün modern telaffuzları olduğunu farkında değildi. Yöneticiler ve yetkililer için erken dönem Türkçe söz varlığı, daha önce bozkırda yaşayan imparatorluklarından devralınan veya Çinlilerden ödünçlenen kelimelerdir ve bunun tesadüfî bir benzerlik olmadığı ihtimaline olan inanç çok daha fazladır. İlk Türkçede bir ses olarak kullanılan söz başı *p*'sinin olmadığı gerçeğini göz önünde bulundurarak; *beg* sözcüğü "yüz kişilik grubun lideri" anlamında kullanılan Çince karşılığı ile fonetik olarak özdeştir (y.ü .z harflerinden oluşan bir harf ve kökü "insan"); şimdi *po* ya da *bo* olarak telaffuz ediliyor ancak kuzeybatı Çin'de M.Ö. 600 civarında *peg* gibi bir şey telaffuz edildiği de belirtiliyordu. Açıkçası bu listede bir Çince ödünç sözcüğün bulunması uygun değildir.

Zakar, "baş" anlamına gelen ve "Altay" dillerinde dudaksız bir patlayıcı ile başlayan kelimenin varlığına dair daha fazla kanıt olarak Moğolca *eki(n)* sözcüğünü ifade eder (223). *Eki(n)* başlangıçta "kafatası, kafa kemiği" anlamlarına geliyordu, fakat genel olarak "baş" için kullanılacak kelimenin çok erken bir tarihte varlığına dair bilgisine ulaşılmıştır; 13. yüzyılda *Moğolların Gizli Tarihi* adlı kitapta *eki* olarak belirtilen karşılıklar vardır (Haenisch 1939: 43). Bu kitapta *heki* biçimi bir kez ve *eki* biçimi ise çok kez tekrarlanmıştır. Klasik dönemde (16. yüzyıl ve sonrasında) temel anlamını yitirmiş ve "başlangıç, kaynak (nehir), tohum, birincil neden" anlamlarını karşılamıştır (Kowalewski, 1844-49: 236). Çoğu zaman 13. yüzyılda söz başı *h*'si ile telaffuz edilen ve ünlü ile başlayan kelimelerin, dilde oldukça küçük sözcük grubunu oluşturduğu görülmektedir. Bazıları hala bir veya iki değişik modern lehçede bir damaksız duraklı (*x*) ile telaffuz edilir. Bu söz başı *h*- sesi ile ilgili çok şey yazılmıştır ve bu konu hakkında iki farklı görüş bulunmaktadır. Bazı bilim insanları, 13. yüzyılda ortadan kaybolmaya başlayan Proto-Moğolca'da yerleşmiş bir söz başı *h*- nin bulunduğunu ve kendisinin "Altayca" da söz başı **p*- değerini zayıflattığını ileri sürmektedirler (bkz. Aalto 1955). Kendim de dahil olmak üzere diğer araştırmacılar da, bunun bir aldatmaca olduğunu ve Proto-Moğolca'nın hiç olmadığını, ancak bu sesi 13. yüzyılda Doğu Londra şivesindeki ön ek ile karıştırılabileceğini ve bu sesin halk kullanımına uygun bir ses olarak geliştirdiğini belirtmeliyim. Buna örnek olarak; *hAlbert* adı, şimdilerde kısmen eskimiş bir sözcük olarak kabul ediliyor. Moğolistan'a bitişik bir bölge olan Sinkang'da konuşulan Türkçede, oldukça yakın bir tarihte (muhtemelen son zamanlarda), yaklaşık bir düzine kelimeye bir ön ek *h*- eklemenin Sinkang Türkçesinde var olduğunu belirtmiştim (Clauson 1961); Büyük ihtimalle antik ve modern tüm diğer Türk dillerinde bu sözcük her zaman sesli harflerle başlamıştır. Mümkün olduğunca herkes, böyle bir Moğolca sözcük, Tungus dillerinde bir sözcük haline geldiğinde, başlangıç Lamut'ta ve çoğu diğer Tungus dilinde *f*- olarak geçmiş ve bu *f*- bir küçük grupta -Goldi, Olcha, Orok- kabul edilmiş. Zakar'ın

listesindeki tüm Tungus kelimeleri, Moğolca *(h)eki(n)* 'den ileri gelen ödünç kelimelerdir ve gelişimin neredeyse \emptyset (sıfır) olması klasik bir örnektir. $\rightarrow h \rightarrow f \rightarrow p$. Zakar'ın "*peki(n)*" tezi, bu çalışmaların başlangıcı olmaktan çok, sonuncusu olan Goldi dilindeki *peje* 'nin teorik formudur.

Makaleler, yorumlar ve onlara verilen cevaplarda; "Ural-Altay dilleri" ve benzerlikleri ile ilgili referanslar vererek, bunların hepsinin genetik olarak ilişkili olduğu belirtilmiştir. Hiç kimse, Ural dillerinin genetik olarak birbirleriyle ilişkili olduğunu inkar edemez, ancak Ural ile Altay arasındaki önerilen birliktelik söz konusu olduğu sürece, bütün yorumların Ural dilleri taraflı olduğu görülmektedir. Türkçenin genetik olarak bu grupla ilişkili olduğu teorisini kabul eden tek bir nitelikli Türkolog olduğunu sanmıyorum. Şüphesiz, Macarcadaki en ilginç ödünç kelimeler dizisi de dahil olmak üzere, bazı Ural dillerinde çok sayıda ödünç sözcük vardır. Bu sözcükler, en erken 8. yüzyılın başında belki de Ortaçağ'ın sonunda ödünç alındı. Bu ödünçlemeler, Macarların çeşitli Türk kabileleri ile uzun ve canlı tarihinin farklı evrelerindeki temaslarını yansıtmaktadırlar. Orta Volga havzasında konuşulan bir ya da iki modern Türk dilinde bazı Fin-Ugor ödünç sözcükleri de vardır, ancak bunlar sınırlı sayıdadırlar. Türkçe ile Urumca dilleri arasındaki ilişki genetik bir ortaklık değil, sadece son 1000 yıl içinde ya da belki de biraz daha fazla bir zaman diliminde kelimelerin karşılıklı ödünçlenmiş olmasıdır.

Dolayısıyla Ural-Altay dilleri teorisi, neticeye ulaşmamış bir teori olarak kabul edilebilir. Altay teorisi, yani Türk - Moğol ve Tungus dil gruplarının genetik olarak ilişkili olduğu teori halen yaşamakta, ancak şu anda kaybettiği son büyük savaşa karşı mücadele vermeye devam etmektedir. Bazı eski bilim insanları hala bu dil gruplarının benzer dilbilgisi yapılarına sahip oldukları gerekçesiyle ilişkili olduğuna inanmaktadır. Kendilerinden oldukça farklı düşünen genç bilim insanlarının çoğu; olmadığına, aralarındaki dilbilgisel benzerliklerin ilgisiz olduğuna ve sadece herhangi iki grupta ortak olan sözcüklerin bulunduğu inaniyorlar (neredeyse üçünde de ortak olan hiçbir sözcük yoktur). Bunlar bir gruptaki ödünç kelimeler veya olmayanlardır. 1200'lü yıllarda Cengiz Han döneminde, Moğolların ortaya çıkmasından önce Türkçede Moğolca bir ödünçleme sözcük mevcut değil, ancak Moğol dilleri içerisindeki -başta Kitan dili olmak üzere- daha önce yaşamış olan dillerin Türkçe sözcükleri ödünç almış olduğu gözükmektedir; muhtemelen ilk ödünçlemeler; 5. yy'ın sonuna kadar sürdü ve 13. yüzyıla kadar, hatta sonrada devam etti.

Yakın tarihli bir makalede (Clauson, 1969), 8-11. yüzyıllar arasındaki Türkçenin, 13. yüzyıl Moğolların hazırlamış olduğu paralel listeleri ve bu listelerin (sonraki dönemlerden birkaç farklılıkla), dil tarihi uzmanları tarafından oluşturulan, 18. yüzyıl Mançu eşdeğerleri (200 sözcüklü) listenin sonunu yayınladım. (Hymes, 1960). Mançu dili, Tungus grubunun çok tatmin edici bir temsilcisi değildir, ancak şu anda eksiksiz materyalinin hazır olduğu tek dildir. Mançu dili, tipik bir madde başı olan, "baş" sözcüğüne sahiptir. Neticeler aşağıdaki gibi özetlenebilir: Benzerliklerin kolaylıkla rastlantısal olarak açıklanabileceği, "ben" ve "biz" zamirlerinin madde başı olma durumunu ortadan kaldırdıktan sonra, "ben" in Moğolca *mino* olan "mine" tıpkı -Türkçe olmaktan çok- İngilizcedeki *meaning* e benzemektedir. Görüldüğü gibi Türkçe ve Mançu bölümlerinde ortak hiçbir kelime yoktur. Bu nedenle, Türkçe ve Tungus dil grupları genetik olarak ilişkilendirilemez ve böylelikle klasik biçimindeki Altay dil teorisi ölür. Türkçe ve Moğolca söz varlıklarında az çok özdeş olan, "ben" ve "biz" zamirleri hariç, 14 kelime vardır. Bunlardan üçü, Türk araştırmacıların makalelerinde ödünç kelimeler olarak değerlendiriliyor (İranî, Hsiung-nu [Hun] ve Çince) ve muhtemelen bu sözcükler Moğolca incelemelerde, Türkçeden

ödünç sözcükler olarak yeniden ortaya çıkıyorlar. Moğolca bir incelemede yer alan diğer sekiz kelimenin -Türkçe veya ödünç sözcükler ile- neredeyse yerli sözcükler olarak değerlendirildiği görülüyor. Bu değerlendirme, % 2'lik dilimi kapsayan, dört kelimeyi yok saymaktadır: *er-ere*, "erkek, koca"; *karaqara*, "siyah"; *karangu-garangguy*, "karanlık"; *sarig-sira* ("*sira*"), "sarı". Bu kelimelerin, neredeyse ortak bir atadan gelen miras sözcükler kadar aynı formda kalabilmesi inanılmaz, oysa bu dillerin sözcük dağılımının % 93'ü artık tamamen farklıdır. Bunların da ödünç sözcükler olduğu, Türk ve Moğol dil gruplarının genetik açıdan ilişkili olmadıkları benim için de reddedilemez bir neticedir.

Moğolca ve Mançu bölümleri karşılaştırılması, Mançu dilinin kısmen Moğolca ve Çince ödünç sözcükleri ile canlılığının yüksek olması sebebiyle karmaşıktır; listedeki iki kelime - "ahşap, ağaç" ve "kirli" - Çince ödünç sözcüklerdir. "ben" ve "biz" zamirlerinin madde başı olma durumları ortadan kalktıktan sonra, iki bölümde de hemen hemen aynı olan 13 kelime kaldığı görülmektedir. Bunlardan, makalede belirtilen sebeplerden ötürü, dördü kesinlikle Mançu'daki Moğolca ödünç kelimelerdir ve "o" kişi zamiri ile "o" işaret zamiri kelimeleri arasındaki benzerlikler kesinlikle tesadüfidir. Bu dört sözcük, her iki makalede hemen hemen aynı olan "karın", "iyi", "sıcak", "kırmızı", "yürümek" "çekinmek" "emmek" gibi yedi kelimedenden (% 3 - 1/2) ayrılır. Bu dört sözcüğün Türkçenin ana söz varlığında, miras değil de ödünç kelimeler olması gerektiği argümanı eşit derecede desteklenebilir gözükmektedir. Böylece Moğol ve Tungus dil gruplarının da genetik olarak ilişkili olmadığı sonucuna ulaşmak kaçınılmaz görünüyor.

Bazı bilim insanları, gramatikal benzerliklerin -genetik ilişkinin bir kanıtı olarak- önemi üzerine çok fazla vurgu yaptığından, uzun yıllar bu konu hakkında yapmış olduğum çalışmalarımlarımın sonuçlarını belirtebilirim. Öyle görünüyor ki, bunlar, en fazla, dillerin yüzyıllar boyunca geçebileceği aşamalardan oluşuyor ve bir dili kategorize etme biçimi, öncelikle o dilin belirleyici/ayırıcı özelliklerine bağlıdır. Örneğin şu anda İngilizce farklılaşmış bir dil olarak görülüyor, ancak eskiden çekimli bir dil olduğu ve bunun izlerinin fiil çekiminde hala varlığını sürdürdüğü kabul ediliyor. Ancak dikkat edilmelidir ki, o dönemin sözcük gruplarına "ebeveyn, ebeveynlik"; "erkek", "erkekçe", "erkeklik" ve "rahat, rahatsız, rahatsızlık" gibi kelimelere odaklanılırsa, klasik anlamda bir eklemeli dil statüsünü inkar etmek zordur. Durum böyleyse, sanırım, belirli bir dili tamamen üç kategoriden biri ile değerlendirmek ve bu değerlendirmenin neticesine uzun süre tabi olacağından emin olmak mümkün değildir, işte bu noktada bu tekniğin nasıl faydalı olacağını bilemiyorum. Bu sebeple dildeki genetik ilişkileri belirlemek için oluşturulan temel ilkelerin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Altay dil teorisinin geçerliliğini değerlendirmek amacıyla üç makale inceledikten sonra, Türkçe ve Moğolca söz varlığını ele alarak Türkçenin söz varlığının yaşının ne kadar olduğuna dair elde edilen neticeler ilginçtir. 1000 ya da 1200 yıl önce ve 700 yıl önceki Moğolca söz varlığının, dil tarihi uzmanlarının hesaplamalarına uyduğu görülmektedir. Bu amaçla, Türkçe söz varlığını dört modern Türk dilinin (Tuvaca, Özbekçe, Osmanlı ve Çuvaşça) ve Moğolca söz varlığını Moğol Halk Cumhuriyeti'nin ve İç Moğolistan'ın yazılı dilleri ile karşılaştırdım. Çuvaşçanın özel bir durumu olduğunu tespit ettim; Çuvaşça, geçen bin yılın ortalarında diğer Türk kavimlerinden ayrılmış olan bir Türk kabilesinin dilinden veya daha erken dönemlerden gelmektedir. Üstelik yüzyıllar öncesine dayanan bir dil teması da kurulamamıştır. Bu nedenle kıyaslamamızın temeli farklıdır ve bugüne ulaşma oranı belirgin şekilde düşüktür. Diğer diller söz konusu olduğunda, Tuvaca; diğerlerinden daha çok Moğolca ödünç sözcüklerin istilasına maruz kalmış, ancak eski

kelimelerin (yerli kelimelerin) ortalama % 90'ı diğer dillerde halen kullanılmaktadır. Eski Moğolca sözcük dağarcığının yalnızca % 1'i tamamen geçersiz hale gelmiş ve yaklaşık % 95'i orijinal anlamlarıyla halen kullanılmaktadır. Elde edilen bu veriler Moğolca için, dil tarihi uzmanlarının '*bir dilin hayatta kalma oranı*' hesaplamalarına oranla aslında daha yüksek olduğunu göstermektedir. Elde edilen dil tarihi verileri hakkındaki tüm literatürü dikkatli bir şekilde inceledikten sonra, bu değerlendirme biçimleri ve neticeleri ile dil akrabalıkları araştırmalarının -aşağıdaki nedenler sebebiyle- asla kesin bir bilimi olamayacağına karar verdim:

1. Bir dilin özündeki/temelindeki tüm söz varlığı bilinmedikçe (aslında bunun gerçekleşmesi mümkün değildir), o dil ile organik bağı olan diğer dillerin söz varlığının ne kadarının hayatta kaldığını belirlemek imkansızdır, çünkü bazı kelimeler yalnızca bir dilde yaşayabilir ve sözcükler canlı bir şekilde diğer dilde var olmadıkça, o dilde yaşadığı var sayılamaz.

2. Dillerin hepsi aynı hızda değişmez.

3. Hiçbir dil, var olduğu dönem boyunca tam ve istikrarlı bir şekilde değişim gösteremez.

4. Dolayısıyla, belirli bir dilin yazılı belgelerinin, bir "kontrol noktası" olarak kullanılmasını sağlamak için yeterince uzun süre hayatta kalmış olması ve hayatta kalma oranının hesaplanması; ortak kökenli atalarının ortak bir atadan ayrıldığı ve ayrı dil haline geldiği tarihi belirlemek için geriye dönük tahminler yapılamaz.

Durbin'in Sümer ve Dravidian dillerindeki söz varlığı benzerlikler tablosuna hayran kaldım. Gordon diline dayanan Sümer bölümünün güvenilir olduğunu -ve Jakobsen'in Sümer söz varlığı konusundaki ifadelerini güvenilir olmadığını varsaysak dahi- kesinlikle yalnızca hoşgörülü bir göz, Sümer *gal-la*, "vulva," ve Malayalam (*Hindistan'ın Kerala eyaletinde konuşulan bir Dravid dili*) *kantu* için ortak bir kökeni ayırt edebilir. Nitekim, izinli günlerde her öğrencinin bildiği, ancak *Genel Oxford Sözlüğü'nün* ve diğer yayınların ilk editörlerinin, neredeyse tamamen Malayalam dilindeki sözcük ile eş anlamlı olan sözcüğü hariç tuttuğu bir İngilizce kelime düşünebilirim. Ancak bu, İngilizce ve Dravidian dilinin genetik olarak ilişkili olduğuna dair bir teori başlatmayı teklif ettiğim anlamına gelmiyor. Sümer dili ile aynı tarihte ölen bir dil olan Elamite dili konusunda önde gelen bir otorite olan Dyakonov (1967: 108), bir ya da iki asırlık bir sürede verdiği ya da aldığı son sözleri, bu diller arasında ilişki (Elamite ile Dravid dil aileleri) olduğunu ileri süren bir teori bulunmaktadır. Dravid dil ailesi uzmanları -Burrow ve Emeneau gibi- bu teori hakkında ne düşünüyorlar bilmiyorum, ama benim izlenimlerimi desteklemedikleri gibi, Dravid dil ailesinin genetik ilişkisi hakkında başka hiçbir teoriyi de desteklemediler. Finlandiya ekibi, teorisini Hint yazısının Proto-Dravidian döneminde kullanıldığını kanıtlayabilirse, Elamite ile Dravid dil ailelerinin genetik ilişkilerinin varlığı büyük ölçüde güçlenecektir (bkz. Clauson ve Chadwick, 1969).

Şüphesiz ki, M.Ö. 3. binyılda Elam ve İndus Vadisi arasında yakın ticaret ilişkileri vardı ve Güney Pers'te yapılan yeni kazılar bu ilişkinin yakınlığına dair giderek daha fazla kanıt elde edilmesini sağlıyor. Batıdan İndus Vadisine giren ve İndus uygarlığını kuran insanların, M.Ö. 2. binyılda Aryenlerin istilası ile güneye doğru ilerlediğine şüphe yoktur. Bu durum bizi, Hindistan'ın güneyindeki Dravid dillerini konuşan bölgelere götürür ve doğuya doğru Elam'a bitişik olan bir bölgeden çıkmış olan insanların etnik açıdan Elamitler ile ilgilerinin olmadığını ortaya çıkarır.

Kaynaklar

Aalto, Pentti. (1955). *On the Altaic initial *P*. Central Asiatic Journal 1: 9-16.

Clauson, Sir Gerard. (1961). *The Initial Labial Sounds In The Turkish Languages*. Bulletin of the School of Oriental and African Studies -24: 298-306.

Clauson, Sir Gerard. (1961). (1969). *A Lexicostatistical Appraisal Of The Altaic Theory*. Central Asiatic Journal -13: 1-23.

Clauson, Sir Gerard, John Chadwick. (1969). *The Indus Script Deciphered?* Antiquity - 43: 200-207.

Dyakonov, I. M. (1967). *Yazyky Drevney Peredney Azii*. Moscow.

Haensch, Erich. (1939). *Wörterbuch Zu Monghol Un Niuca Tobca'an Yüan-Ch'ao Pi-Shi*. Leipzig.

Hymes, D. H. (1960). *Lexicostatistics So Far*. Current Anthropology - 1: 3-33.

Kowalewski, J. E. (1844-49). *Dictionnaire Mongol-Russe-Français*. Kazan.